

Лопушан Тетяна Володимирівна,*к.філол.н., докторант Національного педагогічного**університету ім.М.П.Драгоманова***РУСТИКАЛЬНИЙ ДИСКУРС ТВОРЧОСТІ Т. ГАЛПА**

Становлення модерної української нації припало на ХІХ століття, поряд з польською, литовською, білоруською, які пройшли довгий і трагічний шлях піднесення і занепадів, входження до складу різних імперій і мрій про здобуття або відновлення власної державності. Однак якщо Польща і Литва зберегли свою родову аристократію, давні статuti і вольності, то українство могло покладатися на відродження лише завдяки селянству, що зберегло мову, культуру і традицію у їхньому первісному стані. Тож не дивно, що на початку ХІХ століття для спочатку для освіченого мандрівника-європейця, а далі і для власної зросійщеної, полонізованої чи румунізованої еліти народна мова і традиція видавалися чимось екзотичним. Втім, можливо, саме завдяки багатовіковій «законсервованості», перебуванні поза увагою «високої культури» вони зберегли свою яскравість і автентичність, синкретичне співіснування етики й естетики, знань і вірувань, художньої та раціональної, побутової сфер суспільного буття, цілісність картини світу, заґрунтованої на природній і суспільній гармонії. Однак, попри те, що термін «рустикальний» поряд зі значенням «селянський» у словниках отримує визначення також як «грубий», «необроблений», архаїчний за змістом і формою, навряд чи слід вважати народну культуру просто матеріалом, який надається для його опрацювання митцями.

Звісно, грубість і примітивність селянського побуту, важка виснажлива праця задля елементарного виживання, які заступили в українській літературі щире замилювання романтиків чудовою народною фольклорною поезією та барвистою обрядовістю, викликали у письменників-реалістів щире співчуття і прагнення допомогти найбільш упослідженій і найчисленнішій частині

українського народу. Такий стан речей пов'язаний в першу чергу з великою популярністю і широю прихильністю українського письменства другої половини XIX – початку XX століття соціалістичним ідеям. «Привид комунізму» збуривши свідомість європейської еліти віднайшов щирий відгук в українській літературі, асимілювавшись з національно-визвольними ідеями. Однак найдискутивнішим виявилось питання про те, яким чином можливо змінити існуючий стан речей. У своїй праці «З останніх десятиліть XIX віку» [8, т.41] І.Франко порівнює ці дискусії національної інтелігенції з безконечником, що обертався навколо головної проблеми: що має стати ключем до порятунку: просвіта чи здолання бідності. Врешті мислитель зізнається, що й сам не знайшов розв'язання цієї дилеми, і, врешті, переконався, що кожен мав робити те, що міг.

Власне, загальну тональність художніх описів українського села другої половини XIX століття чи не найкраще презентують рядки поезії І.Франка:

«Де заглянуть у хату,
гине втіха, достаток;
ті три черви зовуться:
коршма, лихва, податок» [9, т.3, с.40]

Звісно, на першому плані, коли мова йде про окреслену проблематику, постають тексти Ольги Кобилянської, Осипа Маковея, Леся Мартовича, вже згаданого Івана Франка та інших «західняків», які в першу чергу відображали реалії життя українства як корінного народу східних провінцій Австро-Угорщини, суспільні процеси в яких випереджали події в Російській імперії, а європейський досвід парламентаризму і народної рідномовної освіти пом'якшував ситуацію соціального і національного протистояння в суспільстві.

Теодот Галіп належить до числа тих українських патріотів, завдяки яким здійснювалися «малі кроки» до поліпшення становища селянства. Юрист за освітою, він займався громадською роботою, був одним з організаторів товариства «Січ», очолював буковинське відділення Української

радикальної партії, редагував і видавав власним коштом часопис «Народна освіта». Галіпу належить досить численна публіцистика з проблем поліпшення становища буковинського села.

Зокрема у статті «Мужицька політика» він детально аналізує коло проблем буковинського селянства і пропонує власне бачення шляхів їх розв'язання. Головними пріоритетами селянської маси він називає землю, волю і просвіту, активно опонуючи поширеній у суспільстві думці, що «мужик, надто руский, не доріс, кажуть, до культури; він нехай добивається лучної долі як сам знає» [1]. Натомість публіцист вимагає від держави більшої уваги до потреб простолюду, щоб дати їм можливість жити і заробляти як рівноправним громадянам держави.

А вже за три роки у статті «Один рік розвитку» (1910) Т. Галіп констатує позитивні тенденції в національно-культурному і суспільно-політичному житті Буковини, які ставилися внаслідок здобуття селянством виборчого права і позитивних результатів виборів 1909 року до парламенту Австро-Угорщини, внаслідок яких до нього було обрано 5 українців. Т. Галіп лелбливо наполягає на посиленні національно-просвітньої роботи серед селянства, «бо вона робить з напівазіятського дикуна – людину, бо будить вона в затурканім рабі почуте власного достоїнства, бо усмирляє дикі страсти, зависть і ненависть; бо навчає розпорошену народну масу розуміти свої спільні національні задачі в минувшині і будучині, відчувати національний утиск, соціальну несправедливість і шукати способів, як би того утиску, тої несправедливости позбутися...» [2].

Пізніше свої ідеї щодо прав і свобод українства знаходять письменник систематизує в проекті конституційного закону «Основні права і обов'язки українських громадян» (1920).

Безумовно, ці думки знаходять свою художню рецепцію в белетристиці Теодота Галіпа. Прозовий доробок письменника засвідчує досить цікаві метаморфози, які відбувалися на початку ХХ століття з українським письменством в цілому, а також суто буковинську специфіку, коли говорити

про побутування у ньому рустикального дискурсу. Позбувшись вже анахронічного етнографізму і натуралістичної констатації «народних кривд», він намагається дати відповідь на сакраментальне питання «Що робити?». Відповідь автора на це питання, на нашу думку, подибуємо в повісті «Нерівна гра»: «Мужик – ядро нації – повинен дійти до розуміння своєї національності; школа має витворити лави діячів національної ідеї; преса повинна будити в народі зацікавлення всіма його справами; господарські організації повинні зосереджувати національний капітал, зробити народ незалежним від лихварців, увільнити землю від плянтаторів» [3; 166]. Звісно, можна дорікнути авторові за надмірну публіцистичність і декларативність (як для художнього твору) наведеного уривку. Дослідниця мовного аспекту творчості письменника Л.Тарновецька-Ткач [3] підкреслює цю особливість мови його творів, як творення поліфонії текстів шляхом використання властивих різним суспільним прошаркам лексичних, граматичних і стилістичних особливостей. Прототипом головного героя став відомий український мовознавець і педагог, громадсько-політичний, культурний і економічний діяч Буковини С.Смаль-Стоцький, отже авторські синтези покликані відтворити лад і манеру висловлювань героя, властиву тогочасній українській буковинській інтелігенції. Крім того, можна погодитися з О.Колодій, що повість «Нерівна гра» є зразком української урбаністики.

Інша справа повість «Панки і підпанки», у якій особливо яскраво виявилось авторське бачення сучасних йому проблем буковинського села.

Т.Галіп дає твору жанрове визначення «бувальщина». У словнику-довіднику «Знаки народної етнокультури» подибуємо визначення: «Бува́льщина – у народній творчості – оповідь про те, що було раніше; щось дійсне, реальне, що справді було» [4; 74]. Таким чином письменник апелює до минувшини, що міфологізувалася, відійшла в царину народнопоетичного осмислення народного життя, підкреслюючи не достовірність змальованих подій, а їхню ймовірність. Водночас не слід забувати про повчальний характер бувальщин, що апелюють до досвіду народу, його мудрості, коли

мова йде про фольклор. Отже маємо не стільки реалістичну картину з життя сучасного письменнику буковинського села, скільки дидактичну. На цьому акцентує увагу дослідниця творчості Т.Галіпа Оксана Колодій у своїй дисертації [6].

Варто звернути увагу на той факт, що повість написано в 1937 році на еміграції. Тобто, автор відображає на події ретроспективно, як минувшину, а отже судить про них уже виходячи з досвіду революції і постреволуційних подій. Але його позиція щодо необхідності підкріплення національно-просвітньої роботи економічними чинниками поліпшення життя селянства залишається незмінною.

У повісті «Панки і підпанки» Т.Галіп пропонує яскраву галерею типів особистостей, що належать до різних соціальних і національних прошарків буковинського суспільства, однак так чи інакше пов'язані з селом, його проблемами і неминучими трансформаціями перед викликами сучасності. Власне, мова йде про період остаточного занепаду старого феодального способу господарювання на селі, який надовго пережив скасування кріпацтва. Його живучість зумовлена цілою низкою факторів, але в першу чергу – інертністю українського селянства і його безземельністю, оскільки права власності на землю залишилися у аристократії. На останній обставині акцентує увагу Т.Галіп у своїй статті «Мужицька політика»: «Мужикови, а надто українському, все дорогим зостанеться «садок вишневий біля хати» і «своя хата, своя воля», а се буде мати вплив на весь хід дальшого економічного розвою» [1].

Однак слід зауважити, що письменник прекрасно усвідомлює, що проблема не лише в селянській темноті і закостенілості. Якраз селяни в силу свого здорового глузду і практицизму мислення можуть стати головною рушійною силою модернізації села. Анахронізмом виглядають стара феодальна система землеволодіння і родова шляхта, яка не здатна до сприйняття сучасних реалій. Тому її гегемонію в суспільстві перехоплюють «панки і підпанки». У назві твору наявна алюзія до драми І.Карпенка-Карого

«Не так пани, як підпанки», однак митець, очевидно, задля констатації факту використовує зменшувальну форму «панки», оскільки мова йде про, так би мовити про останній акт драматичного процесу виродження шляхти, яка наприкінці XIX століття остаточно втрачає родову владу і майнову могутність. І.Карпенко-Карий обирає для розгортання драматичної колізії у п'єсі «Не так пани як підпанки» конфлікт навколо «права першої ночі», що є втілення абсолютної влади сюзерена над своїми підлеглими, повного володіння і душею, і тілом, що не викликала сумнівів у феодалному суспільстві, але досить сумнівної у свідомості Європи ще з часів появи «Весілля Фігаро» Бомарше. Однак у Карпенка-Карого воно є абсолютним анахронізмом, який суперечить суспільній моралі, хоча й не карається державою, оскільки мова йде про дореформені часи у Російській імперії. Звісно, Австро-Угорщина набагато раніше почала позбуватися атрибутів минулих століть у вигляді кріпосного рабства, однак його рудименти у вигляді старої родової аристократії продовжували існувати як землевласники, оскільки селяни не отримали вслід за офіційним звільненням головного – права власності на землю. Звідси – трагічне становище селян, для яких земля була єдиним джерелом добробуту, і поступовий занепад старої системи господарювання, фінальні акорди якої описано в повісті Галіпа. У цьому плані безвідрадне становище панів Буковецьких, предки яких намагалися брак шляхетськості і родовитості надолужити грішми, а нащадки втратили все, є симптоматичним для нового капіталістичного суспільства. Створюючи образи членів збанкрутілої родини Буковецьких автор акцентує увагу на повній їхній нездатності розв'язати нагальні проблеми, натомість батько шукає відряди в традиційних шляхетських розвагах: конях і пиятиці, а донька Женя перебуває в абсолютному ступорі. Письменник майстерно описує пусті погляди батька і доньки, спрямовані в порожнечу, якими супроводжується процес думання і відсутність будь-якого результату довгих мислительних зусиль. Занепад економічний автор підкреслює руйнацією центральної звичаєвої інституції патріархального суспільства в родині Буковецьких –

власне шлюбу. Автор змальовує таким чином абсолютну моральну і фізичну імпотенцію пана як власника, чоловіка і батька, що воліє перебувати в блаженному заціпенінні й світі своїх ілюзій.

У ситуації занепаду перебувають й інші представники шляхти – Корецькі. Спроби батька родини забагатіти посесією «докладаючи всіх сил, щоб видобути з найманої землі якнайбільше живучих соків та відкласти набік хоч трохи грошеньят» [3; 261] попри свою енергійність є так само безрезультатними. Характерно, що Галіп підкреслює бездарність і виродження спадкоємців шляхетних родин, які не можуть нічого запропонувати своєму роду і народу, власне неспроможні подумати навіть про власне майбутнє.

За таких обставин ініціативу перехоплюють більш спритні і пристосовані до виживання серед них, яких уособлює постать пана Аполлона Кабзи. Поєднання його імені і прізвища автор добирає не випадково, оскільки ім'я античного бога-покровителя мистецтв поєднується з прізвищем, що означає «гаманець», причому в народі воно набуло негативної конотації. Отже автор іронічно пропонує тип новочасного «божка». Нащадок давнього, проте збіднілого роду, Кабза не гребує нічим задля добування шматка хліба з маслом: «факторував, перепродував маєтки, їздив по кінських ярмарках, возився по місті з жидами» [3; 256]. Дрібними деталями письменник підкреслює вельми сумнівну моральність героя. Саме його зусиллями розгортається історія з гуральнею. Відчувши можливість доброго заробітку він докладає титанічних зусиль, щоб зрушити справу з місця, вдаючись до якнайширшого арсеналу заходів: підкуп сільської старшини, привласнення аристократичного титулу і торгівля ним, обман і хабарництво. Слід зауважити, що Т.Галіп торкається досить дражливого національного питання, змальовуючи прагнення Кабзи стати «своїм» в інонаціональному соціумі. Вислідом його активної діяльності стає прізвисько «цадик», яким він не тільки не гребує, а навіть пишається. Слід зауважити, що письменник всіляко акцентує увагу на діловитості єврейства, на противагу українській спільноті,

що перебуває у своєрідній летаргії. Власне кажучи, цей єврейський світ не належить до стихії рустикальної. Його топос урбаністичний, чи радше містечковий, а осердя – біржа, де усім править гешефт. Таким чином єврейство зайняло суспільну нішу торгівлі і дрібного ремісництва не затребувану іншими суспільними групами старого аграрно-феодалного суспільства, а в новій капіталістичній ситуації його становище стає абсолютно вирашним, адже домінувати починає влада грошей, а не спадкових привілеїв.

Безсумнівно, Т.Галіп демонструє свої соціалістичні погляди, розгортаючи головний конфлікт твору не між анемічною старою феодальною елітою і новим хижаком-капіталістом, який прагне розпочати гру на новому полі, яким постає буковинське село, що вбачає в «упромисловленні» в першу чергу зазіхання на його освячений віковою традицією спосіб існування. На противагу «панкам і підпанками» громада деперсоналізована, вона виступає у Галіпа як один організм. Такі прийоми зображення натовпу, згуртованого у момент протистояння спостерігаємо в творах Франка, Коцюбинського, Винниченка та інших українських письменників початку ХХ століття. Однак якщо в двох останніх вона найчастіше виступає як носій деструктивного колективного підсвідомого, виплиск енергії якого призводить до катастрофи («Fata morgana» Коцюбинського, «Солдатики» Винниченка), то Галіп змальовує ситуацію, коли стабілізуючий вплив на громаду справляють її очільники шляхом культурницької діяльності. Саме вони завдають конструктивного спрямування підсвідомому опору чужинському втручання в життя громади.

Т.Галіп майстерно конструює в тексті схему формування суспільної думки в громаді від непевних слухів, інстинктивного опору патріархальної сільської громади новаціям, що можуть зруйнувати усталений спосіб її життя, спровокують конфлікти з чужинцями до чітко сформульованої на зборах січовиків Бундою позиції: «Та як воно там буде, я не знаю. А лиш тільки, що такого паскудства в село пускати не можна. Така гуральня все одно, що

гноївка: занечистить нам воду в потоці, усе село замується. Тай спокою в селі не буде. У нас нема людей до гуральні. Спровадять сторонський. Бог знає звідки. Будуть бійки, крадіжки. Жінкам не буде проходу в поле» [3, 278]. Очільники сільського січового товариства Бунда і Мацієвський не лише звертаються до тверезого глузду , але й свідомо чи несвідомо маніпулюють первісним прагненням чоловічої частини спільноти охороняти її від чужинців («Жінкам не буде проходу»!!!) Саме вони організують і очолюють селянську спілку, яка купує землю панів Буковецьких після невдалого гешефту. Т.Галіп як представник радикального крила українського національного руху на Буковині був активним прихильником розбудови мережі молодіжних спортивно-пожежних товариств «Січ», учасники яких займалися гімнастичними вправами, стройовим вишколом, навчалися гасити пожежі, а також вели активну національно спрямовану пропагандистську роботу по селах. Звідси – цілком позитивне, хоча й не ідеалізоване зображення діяльності січовиків у повісті.

Ідеологічну підтримку спротиву громади гуральні також забезпечує сільський дяк («дяк не звиклий собі дяк, а такий що мав у собі апостольське звання»), який давно воював з пияцтвом в Курилівці. Явною невдачею емісарів Кабзи стає спокушення дармовою випивкою ланового Лукашик, що ламає клятву, складену на святому евангелії, напивається до нестями і отримує ще й побої від жандармського вахмістра Кватерни. Такою ж невдачею є спроба підкупу громади через вйта Рогозу, який привласнює кошти і ховається від спільників і гніву товариства, прикидаючись хворим. Загалом автор обирає вже традиційні для української літератури образи «підпанків» з числа сільської старшини, тому можна дорікнути йому в стереотипності типажів соціальних типажів. Втім, цей недолік компенсується динамічністю розгортання сюжету і оптимістичною з погляду української спільноти його розв'язкою.

Таким чином, у повісті «Панки та підпанки» Т.Галіп пропонує власну візію розв'язання складної колізії зіткнення традиційного українського

рустикального світу з модерними викликами нового часу, відмовляючись від властивого українському письменству етнографічно-комедійного побутописання і соціального песимізму, які стали явним анахронізмом на початку ХХ століття.

Анотація

Стаття присвячена аналізу особливостей побутування рустикального дискурсу в творчості західноукраїнського письменника і громадського діяча Теодота Галипа. Він належить до числа тих українських патріотів, завдяки яким здійснювалися «малі кроки» до поліпшення становища селянства. У повісті «Панки і підпанки» Т.Галип робить вдалу спробу художньої рецепції своїх суспільно-політичних поглядів крізь призму здобутого в ході революційних подій особистого досвіду. Письменник витворює яскраву галерею типів особистостей, що належать до різних соціальних і національних прошарків буковинського суспільства, однак так чи інакше пов'язані з селом, його проблемами і неминучими трансформаціями перед викликами сучасності.

Аннотация

Статья посвящена анализу особенностей проявления рустикального дискурса в творчестве западноукраинского писателя и общественного деятеля Теодота Галипа. Он принадлежит к числу тех украинских патриотов, благодаря которым осуществлялись «малые шаги» к улучшению положения крестьянства. Повесть «Панки и подпанки» Т.Галипа – это удачная попытка художественной рецепции общественно-политических взглядов писателя сквозь призму полученного в ходе революционных событий личного опыта. Писатель создает яркую галерею типов личностей, принадлежащих к разным социальным и национальным слоям буковинского общества, однако так или иначе связанных с селом, его проблемами и неизбежными трансформациями перед вызовами современности.

Summary

Стаття присвячена аналізу особливостей побутування рустикального дискурсу в творчості західноукраїнського письменника і громадського діяча Теодота Галіпа. Він належить до числа тих українських патріотів, завдяки яким здійснювалися «малі кроки» до поліпшення становища селянства. Юрист за освітою, він займався громадською роботою, був одним з організаторів товариства «Січ», очолював буковинське відділення Української радикальної партії, редагував і видавав власним коштом часопис «Народна освіта». Галіпу належить досить численна публіцистика з проблем поліпшення становища буковинського села.

У повісті «Панки і підпанки» Т.Галіп робить вдалу спробу художньої рецепції своїх суспільно-політичних поглядів крізь призму здобутого в ході революційних подій особистого досвіду. Письменник витворює яскраву галерею типів особистостей, що належать до різних соціальних і національних прошарків буковинського суспільства, однак так чи інакше пов'язані з селом, його проблемами і неминучими трансформаціями перед викликами сучасності.

Література:

1. Галіп, Т. Мужичка політика // Народна справа. – 1907. – 1(14) грудня.
2. Галіп, Т. Один рік розвитку // Громадянин. – 1910. – 30 січня.
3. Галіп, Теодот. Твори / Т.Галіп; упорядкув., прим. та наук. ред. О.М.Івасюк, В.Є.Бузинської; післямова О.В.Колодій. – Чернівці: Букрек, 2015. – 440 с.
4. Жайворонок, В. В. Знаки української етнокультури : слов.-довід. / Віталій Жайворонок ; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

5. Колодій, О. «Невільно бути глухим і байдужим...» (Про публіцистику Теодота Галіпа) // Буковинський журнал. – 2003. – Ч. 3-4. – С. 148-165.

6. Колодій, Оксана Віталіївна. Теодот Галіп: життя і творчість: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / О.В.Колодій; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2006. – 18с.

7. Тарновецька-Ткач, Л. О. Українська мова у творах Теодота Галіпа та її соціальна репрезентація на Буковині в кінці ХІХ століття / Л.О.Тарновецька-Ткач // Науковий вісник Чернівецького університету, 1999. – Вип. 81: Слов'янська філологія. – С. 82–96.

8. Франко, Іван. «З останніх десятиліть ХІХ віку» // Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; Редакційна колегія: Є. П. Кирилюк (голова) та ін. ; Академія наук Української РСР, Інститут літератури ім.Т.Г.Шевченка. – К.: Наукова думка, 1976–1986: Том 41: Літературно-критичні праці (1890–1910) / Редактор тому П. Й. Колесник; Упорядкування та коментарі В. І. Кречотня, Т. Г. Третьяченко. – К.: Наукова думка, 1984. – С.471-530.

9. Франко, Іван. «Ходить вітер по житі...» // Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; Редакційна колегія: Є. П. Кирилюк (голова) та ін. ; Академія наук Української РСР, Інститут літератури ім.Т.Г.Шевченка. – К.: Наукова думка, 1976–1986: Том 3: Поезія / Редактор тому П.Й.Колесник; Упорядкування та коментарі А.А.Каспрука, Й.Я.Куп'янського. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 38-40.